

Ђорђе БОРОЗАН*

ДРЖАВНОПРАВНИ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ ЦРНЕ ГОРЕ

I

У сазвјежђу европских народа и држава, државноправни и национални идентитет наше Црне Горе живи у миленијумском трајању и поводом тога данас осјећам потребу да у овом дому слободне научне и умјетничке мисли вама, уважена присутна господо, говорим на овој трибини академску бесједу. Овакав назив теме више-струко обавезује, како онога ко говори, тако и институцију са чије говорнице говори.

Тумачења и интерпретирања расположивих историјских извора о државним творевинама — Дукљи, Зети и Црној Гори — била су изазов да се позабавим чињеницама заснованим на поузданим изворима и научним сазнањима у вези са овом темом. То да политичка прошлост Црне Горе миленијумским трајањем препознатљиво живи у сазвјежђу европских народа и држава, чињеница је коју слијед догађаја потврђује.

Словенско биће црногорског средњовјековља и нововјековља трпјело је бројне утицаје, прилагођавајући се, и временом се наметнуло државноправним осмишљавањем политичких творевина и културолошких образаца који су егзистирали, одупирући се увијек немирном и моћном окружењу. На путу снажног словенског продора, који се у ројевима расипао по просторима данашњег Бал-

* Академик Ђорђе Борозан, Црногорска академија наука и умјетности

кана, стварала се, настајала и постојала држава дукљанских Словена — прва и најстарија црногорска држава. Израстајући из склавиније познате под византијским називом архонтија (кнежевина), Дукља је временом, мијењајући назив у Зета, а затим коначно под именом Црна Гора, постала препознатљиво политичко, духовно и културно одредиште — данас знамените укупне црногорске повијести. У њеним топонимско-хидронимско-оронимским називима похрањена је светост тројства државног у именима Дукља — Зета — Црна Гора, географског у називима Ловћен — Румија — Дурмитор и духовног у трансцедентним судбинама Св. Владимира Дукљанског, *Окѿоиха* Ђурђа Црнојевића и *Луче Микрокозма* Петра II Петровића Његоша.

Бављење овом темом, због наведеног, захтијева пажљиво раслојавање научних од идејних, политичких и идеолошких маглина, посијаних својатањем и сврставањем оновремене, па доскора и савремене Црне Горе, у етничке, националне и вјерске конструкције политичких елита којима често нијесу одољели, па и у знатној мјери робују поједини научни кругови.

Простор данашње Црне Горе од најдавнијих времена показује да су сви некадашњи и данашњи њени дјелови пролазили кроз низ политичких, друштвено-економских, културних и етничких еволуција. Наиме, геоморфолошки положај утицао је на правац и смјер њиховог развитака, а повезаност планинских простора с приморјем спајала је сваку етапу црногорске прошлости превасходно с медитеранском, романском, словенском и ромејском. Таква окренутост давала је импулсе за праћење и учествовање у процесима културног развитака од давне неолитске културе до снажних експанзија Римског и Византијског царства, чији материјални и писани трагови чине знамените кругове медитеранског цивилизацијског савјеза у којима је увијек била Црна Гора. Окренутост мору, преко којег су ови утицаји долазили, од грчке колонизације и римске административне постојаности, поготово у приморским градовима, па и залеђу, одржала је, повезала и сачувала везе са политичким, вјерским, економским и културолошким традицијама народа из непосредног и даљег окружења.

Бити на размеђу тако значајних цивилизацијских прожимања, културолошких, политичких и вјерских сучељавања може бити предност или мана. У црногорском случају то је значило: богато сазнање, тегобно искуство и срећну околност. Наиме, суочава-

њем са изазовима којих је било напретек, и добрих и лоших, богатио се физички и духовно потенцијал етнички хетерогеног, аутохтоног и романског, са доминантним словенским становништвом.

Поред несумњиво најјаче словенске давнине која је творила све државне, вјерске и културолошке особености црногорске прошлости, уз поменуте грчке и романско-romeјске утицаје, на територији данашње Црне Горе дубоки су и значајни трагови илирске прошлости.

Планински и приморски крактер земљишта кореспондира са структурама становништва с мноштвом карактеристичних особина у језику, обичајима, ношњи и култури живљења. Може се рећи, овдје се свака прошлост борила са савременошћу, прије свега зато што је држала до себе и традиције која се често и предуго одупирала савременим цивилизацијским промјенама. Стога се са ужег породичног, братственичког, преко племенског опредјељења често пролазило кроз све степене социјалне структуре у свјетовним и духовним хијерархијама.

Настанак, успон и трајно политичко и културно наслеђе дукљанске државе, која на политичкој мапи Европе постоји и живи у државноправној традицији током XI до поткрај XII вијека, као и традиције из времена Балшића, Црнојевића и Петровића, често заборављане и запостављане због политичких разлога, посебно Дукља у вријеме Војислављевића, биле су разлог краљу Николи да у бесједи поводом проглашења Црне Горе за краљевину 15. августа 1910. истакне: „Дубоки су трагови овој обновљеној краљевини нашој. Они силазе до некадашњих зетских краљева Војислава, Михаила и Бодина. На томе дубоком темељу почели смо ми зидати, и данас ево старога краљевства нашег да блиста под сунцем небеским. Савили смо над њим свод од благослова божијег и прибирамо народ свој за даља прегнућа на путу напретка и јачања.”

Дакле, са дукљанском државом почињу све приче о прошлости Црне Горе, било да су политичке, вјерске, социјалне и надасве културолошке. Она је стожерно упориште за сва каснија државноправна исходишта кроз минула стољећа до савремености данашње Црне Горе. Стога је прича о Војислављевићима, Балшићима, Црнојевићима и Петровићима потребна као сазнање научној, стручној, политичкој, културолошкој, медијској и надасве школској јавности да би их одредили у црногорском и европском простору и времену — дјелом, животом и политичким судбинама. На путу сазна-

ња биће као и ја суочени са мноштвом старих и нових клишеа, од којих они политички, па и немали број научних, замагљују пут до истине. Ипак, робовање интерпретацијама и научних ауторитета често иде с неспремношћу да се редефинишу бар она сазнања која нијесу издржала пробу времена.

То што смо били силом историје, великих и моћних држава и империја заједно и одвојено, када смо настајали, постојали и нестајали као државне творевине у различита времена и под различитим условима и околностима, и када смо сходно сопственим политичким и вјерским потребама, инатима и заваравањима сатирали се и ниподаштавали, стајали једни другима на путу развоја и напретка, различито вјеровали и једни друге културолошки, политички, духовно и национално разграђивали, при чему су сви облици конвертитства браздали наша словенска и несловенска лица, ружећи изворне карактере и што смо такви, увијек заробљени идејом о држави какву су имали наши преци током средњовјековља или нововјековља. Све то чинило нас је политички гладнима онога што смо некада имали и стога били спремни на зло ако вријеме и прилика такву могућност понуде нагону сјећања на „славну прошлост”, чинећи то као замјену за савременост која никада није била довољно добра. Све то имајмо на уму када пођемо никада довољно сигурном стазом сазнања преко извора, и старих и нових, којима желимо да дијалог с прошлостју, са осматрачнице савремености, чинимо без гњева и пристрасности, када пишемо и говоримо о прошлости своје државе и народа и о онима с којима се та прошлост једино може схватити, разумјети и послужити научном, историографском и хуманом циљу.

II

У маглинама средњовјековља и нововјековља, културолошки код Војислављевића, Балшића, Црнојевића и Петровића оставио је добоке политичке, културне и духовне трагове на просторима некадашње и данашње Црне Горе, при чему су, да подсјетим, увијек личну судбину везивали за државу и народ.

Хришћански раскол половином XI вијека (1054) отворио је јаз између Рима и Константинопоља, наглашавајући духовне и политичке границе утицаја. На размеђу ових свјетова бивала је и опста-

јала Црна Гора у вријеме поменутих династија. И данас смо на међи свјетова чијим се искуствима, упркос искушењима, богатимо.

Односом према Словенима, Германи, Романи и Ромеји дали су политичке и вјерске обресе Европи од којих је њено лице остало трајно без етничког, националног, културног и духовног мира. Гријех посијан у првим сусретима вишевјековног живљења оставио је и на овом дијелу Европе дубоке ожиљке, које протекло вријеме није зацијелило. Наиме, од када се византијски комонвелт утопио у сараценско-османска освајања, која су постала смртна пријетња и Балкану и југоисточној Европи, германско-романска Европа понашала се прагматично, остављајући словенству да поднесе терет отпора и опстанка.

На оновременим просторима Дукље, Зете и Црне Горе били су присутни сви поменути утицаји, тако да се словенско становништво од досељавања налазило у условима свих ових, а посебно политичких и вјерских пресезања. Насупрот римском цезаропапизму који је форсирао употребу латинског језика преко утицајног романског свештенства, стајао је константинопољски византизам, форсирајући грчки језик у свјетовне и богослужбене сврхе, с нешто више разумијевања од времена покрштавања Словена и коришћења народног језика у богослужењу.

За Дукљу, Зету и Црну Гору, сви ови утицаји били су дио политичке, вјерске и културолошке традиције. Дукљанска држава свој државноправни положај засновала је након велике војне побједи на Туђемилама 1042. године. Од времена подјеле хришћанске цркве (1054) простори Дукље — Зете — Црне Горе били су у знаку вјерских, политичких и културних пресезања, заснованих на процесима хеленизације, романизације, ромејизације и исламизације.

На просторима Дукље, Зете и Црне Горе, са археолошким траговима од времена Црвене стијене, преко илирске, хеленско-римске, ромејске и словенске политичке, вјерске и културне, етнолошке и државне традиције, сагледива је, материјалним и писаним траговима, црногорска античка и средњовјековна прошлост. У преплету цивилизацијских промјена дио те прошлости Црне Горе, о којој вам данас говорим, с посебним освртом на династичке кодове Војислављевића, Балшића, Црнојевића и Петровића, суочио сам се с мноштвом сазнајних изазова, међу којима свакако посебан значај има мјесто и улога прве државне штампарије код Јужних Словена, из које је са страница *Окѿоиха* од 4. јануара 1494. кренуо пре-

ко балканских беспућа дах просвјетних прегнућа са ренесансним мотивима у вјерска и политичка средишта православне традиције по просторима Балкана.

Тај знак нове културе наметнуо се у пуном сјају многим европским земљама, управо у вријеме када су догоријевали посљедњи зраци државне самосталности. У ријечи времена овај државно-правни траг прошлости Црне Горе, сагледан кроз поменуте династичке кодове, свједочи о миленијумској духовној, политичкој и културној традицији Црне Горе.

Минули вјекови, од дукљанског краљевства преко периода немањићке превласти до турбулентних времена периода Балшића и Црнојевића, оставили су тешке и трауматичне трагове на становништво које се силом прилика и вољом владара сналазило и колебало у вјерским и политичким одређењима.

Заправо, између вјерских одређења, наметнутих богослужењем на латинском и грчком језику, у политички снажном утицају папства и византизма, немањићког православља од времена цара Душана, преко балшићког колебања, до Црнојевића који баштине традицију православне одређености са толеранцијом према католичанству — простори данашње Црне Горе пролазили су кроз вјековна вјерско-политичка искушења. Када се томе дода сложеност услова насталих исламском димензијом вјерско-политичких одређења становништва, слика духовно-вјерских растрзања, уз традиционални паганизам и атеизам, казује о тегобној узајамности политичких и црквених збивања на просторима Црне Горе.

Заправо, преко простора Црне Горе из времена Црнојевића, и након њих, преламале су се све три димензије политичких, вјерских и идејних подјела и потврдиле стара правила да када сте на лимесу, какав су временом засновали односи између моћних царстава Запада и Истока, ислам је само усложио ионако тешку политичку и вјерску судбину становништва на просторима државе у вријеме Црнојевића и Петровића.

Ривалске борбе између два вјерска одређења у заједничкој хришћанској цркви, њихов отпор и кохабитација са исламом, имале су разне успоне и падове, нажалост, такве да мира, реда и узајамног поштовања није било. Пресезања силом оружја и жртвом за „свету вјеру” оставила су дубоке трагове на све становништво Црне Горе, које је пролазило кроз мијене прошлости, вјерујући да црква

словенска с богослужењем на народном језику остаје полазиште за све изазове с којима се суочава у конфесионалним поларизацијама.

Заједничким живљењем сродили су се у обичајима и навикама. Зближавањем и разумијевањем животних услова знатно су унаприједили родбинске везе, при чему је утицај првака женидбеним везама допринио честим промјенама политичког, вјерског и културолошког амбијента.

Православни, католички и исламски вјерници, приврженошћу духовним и свјетовним узорима, затровали су свијест етничких и вјерских сродника осјећањем припадности просторима у којима су се временом мијењали и становништво, и политички, и вјерски садржаји ранијег живљења. Свједоци смо да и данас широм Балкана, па и у Црној Гори, живе химере минулих времена и да припадници поменутих опредјељења настоје да традицију из времена Немањића, Османлија и превласти папства, користе, не за заједништва и блискост, већ за узалудно доказивање од када је чије што, по основу државе, цркве, језика, писаних споменика и правних обичаја. Такав Балкан се, нажалост, споро мијења, а морао би ако хоће да доиста буде дио савремене Европе.

III

Није могуће кнеза Владимира, првог владара и свеца са ових простора, одвојити од тијела и духа својег народа од његових природних и биолошких насљедника и може ли се десити да се Пречиста Крајинска и преко 650 сакралних објеката, својеврсне умјетничке вриједности и медитеранске особености, од Бојане до Дебелог бријега, те од Будве до Пљеваља, с дубоким траговима антике, средњовјековне романике, готике, ренесансе и барока до нововјековља измјештају из материјалног и духовног катастра Црне Горе. Зар је могуће да се прве знамените књиге и штампарство Црне Горе својатају мимо државних и научних институција и да се Црногорци етнички својатају мимо сопствене историје, цркве, језика, културе и моралног кодекса.

Медитеранско припадање свеукупне прошлости данашње Црне Горе у знатној мјери казује да су њени грађани национално, вјерски, политички и културолошки израз словенске утемељености у етногенетском микрокосмосу античког, словенског, романско-ромејског и илирског прожимања у медитеранском кругу.

За црногорство које у себи носи племенити однос према Србима, Бошњацима — Муслиманима, Хрватима, Албанцима и свима националностима које живе на просторима Црне Горе, домовина је Црна Гора. Њена свјетовна и духовна препознатљивост као грађанско право, пут је којим иде балканско-медитеранска европска Црна Гора.

За Црну Гору тегодни XX вијек био је у првој половини у знаку успона и суноврата до непрепознатљивости у државном, националном, духовном и културном смислу, да би у другој половини, у социјалистичкој Југославији, био у знаку обнављања државноправних и националних вриједности одузетих у монархистичкој Југославији.

Наиме, од када се према Уставу из 1946. Црна Гора третирала „као суверена и равноправна република”, у заједничкој држави ФНРЈ, пут повратка од изгубљених атрибута суверене и међународно признате државе водио је и довео до обнове међународно признатог суверенитета и интегритета на основу одлуке референдума 2006.

Савремена Црна Гора и њена мултиетничка култура све су више њено препознатљиво медитеранско-европско обиљежје. Црногорски државноправни идентитет током минулих вјекова и данас је окосница њеног урастања у савремене европске токове.

Квалитет њеног постојања и опстајања, поред свих искушења у минулим временима, примјерен је њеном националном, културном и вјерском прожимању и узајамном грађанском поштовању.

Свјетовне и духовне поруке Св. Петра Цетињског о потреби поштовања, помирења, разумијевања и праштања на путу поимања јединства зарад Црне Горе и данас су политичко упутство легалном и демократском настојању за брже урастање у европске цивилизацијске токове. Надам се да ће грађани Црне Горе, као што су углавном њихови преци били, бити на страни своје државе, без обзира на етничка, вјерска и политичка осјећања и опредјељења. Ваљало би при томе имати на уму миленијумску борбу за препознатљив опстанак и право на свјетовну и духовну самобитност за државно и народносно самоодређење.

Црна Гора је била и увијек треба бити политичка и духовна домовина свих својих грађана. Заправо, политички и духовни мозаик морао би бити сагласан државним циљевима и потребама. Свеукупна споменичка саздања од Црвене стијене до савремености, као

дјела наших претходника, несумњив су доказ да су на овим просторима људско поимање и саздање трајна обавеза сваке претходности, ма каква по чињењу била: археолошка, антрополошка, етнолошка, културолошка и дакако историјска баштина обавезујућа за све грађане Црне Горе.

Нема нас по имену на једној, а по презимену на другој страни. Након свеукупних искушења и суноврата у посљедњој деценији минулог вијека и повратка народа и државе европским вриједностима, у знаку европских државноправних, политичких, духовних и културних права, на грађанима Црне Горе је да умно и разумно градимо и учвршћујемо институције ума и разума, да преко њих јачамо темеље нашег државноправног и националног идентитета у сазвјежђу европских држава и народа.